

EĞİTİM İDEOLOJİ İLİŞKİSİ*

ERDEM TANRİVEROĞLU¹, Doç. Dr. YAVUZ CANKARA²

ÖZET

Bu çalışma, eğitim ve ideoloji ilişkisini, ideolojinin devleti yöneten siyasal iktidarı meşrulaştıran fikirler kümesi tanımından hareketle incelemektedir. Bilimler üstü bir bilim olarak ortaya çıkışından itibaren ideolojinin varlığı eğitilmiş bir topluma gereksinim duymaktadır. Bu durum, bir düşünce bilimi olarak ideolojinin varlığının ön koşuludur. Akla ve bireye dayalı bilginin özgürleşme serüveninin başladığı aydınlanma çağıının bir ürünü olarak ideoloji ve modern eğitim arasındaki ilişki, bu dönemden başlayarak günümüze kadar süregelmiştir.

İdeoloji, ortaya çıkışından sonraki süreçte anlamını değiştirmiş olsa da eğitimin ideolojiyi yayma işlevi aynı şekilde devam etmektedir. Napolyon ve Marx ile başlayan anlam değişikliği ideolojiyi negatif bir şekilde etkilemiş ve bu durum, devleti yönetenlerin görüşlerini halka kabul ettirmek için, halkın uğrayacağı zararın üstünün kapatılması görevini ideolojiye vermiştir.

Marx'ın egemen sınıfın görüşlerini bir çarpıtmayla halka kabul ettirmesi olarak işaret ettiği ideoloji, Lenin'in ideolojiye olumlu bakmasının ardından Marx'ın izinden giden Gramsci ve Althusser ile devletin tek taraflı olarak kurduğu bir hegemon ilişki neticesinde ürettiği düşünceleri yayma ve meşrulaştırma aracı olarak görünür olmuştur.

Eğitim, bu egemen düşünceleri yayan başat kurumlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet tarafından özel bir eğitimle yetiştirilmiş öğretmenler eliyle, yine devlet tarafından oluşturulan eğitim programlarının uygulanması yanında, devlet tarafından kurulan ve denetlenen okulların birbirinden bağımsız olarak görülse de devlete bağlı örtük programları devleti yönetenlerin düşüncelerinin yayıldığı ve bu düşüncelere rıza gösteren bireylerin bir topluluk olarak üretildiği süreci ifade etmesi bakımından ideoloji ile yakından ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, İdeoloji, Devlet, Meşruiyet

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans öğrencisi erdtan17@gmail.com – ORCID ID: 0009-0007-0008-141X

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Öğretim Üyesi, yavuz.cankara@bilecik.edu.tr – ORCID ID: 0000-0002-9553-9708

* Modern Türkiye'de Ulusal Kimlik, İdeoloji ve Eğitim: Köy Enstitüleri (1940 - 1954) isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Eğitimin tanımı yapılırken tüm çalışmaların ortak noktası bireylerdeki gelişmeye odaklanmaktadır. Ancak bu, salt fiziksel değil, zihinsel bir gelişmeyi de ifade etmektedir. Dolayısıyla eğitim bireylerin düşünce ve davranışlarının değiştirilmesi sürecidir. Bu süreç, bireysel ya da gruplar halinde, belirlenmiş herhangi bir davranış doğrultusunda gerçekleştirilebileceği gibi, devletin ihtiyaç duyduğu yurttaşları oluşturmak için ve yine devlet eliyle planlı ve programlı bir şekilde belirli bir amaç doğrultusunda da gerçekleştirilebilir. (Özden, 2002) Dolayısıyla, grupların ya da gruplar üstü bir kurumlaşma temelinde devletin “*ideolojik bakış*”ını yayma, kendi isteklerini gerçekleştirme konusunda eğitimden yararlandıkları görülmüştür. (Guttek, 2011, s. 164)

Modern eğitim, ihtiyaç duyulan insan tipini devlet tarafından kurulan, yine devlet tarafından denetlenen kurumlar olan okullarda gerçekleştirmektedir. Modern eğitimle birlikte toplumsallaşma, kültürün planlı ve programlı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarımı ve yeni kültürel olguların kuşaklara eklenmesi ve siyasal iktidarların kendileri hakkında halktan beklendikleri rıza ve onayı verecek nesillerin yetiştirilmesi görevi okullara verilmiştir. (Kaplan, 2013) Bu yönüyle bir fabrika ya da bir atölye tezgahı görünümündeki okullardaki bu eğitim, bir üretim süreci olarak görülmekte (Illich, 1988, s. 66) ve bu üretim devletin görüşünü yansıtacak devlet görevlileri olan öğretmenler eliyle gerçekleşmektedir. (İnal, 2008, s. 14) Dolayısıyla, eğitimi alan bireyler, aldıkları eğitimden sonra eğitim veren konumuna getirilmektedir. Bu da bir yeniden üretim oluşturmaktadır. Oluşturulan yeniden üretimin ana amacı ise devlet gücünün devamlılığını ve sürekliliğini sağlamaktır. (Laclau, 1998, s. 73) Ancak, bu durum salt öğretmenlerin yetenek, görgü ve aldıkları üst öğretimin çıktısına bırakılmamakta, öğretmenlerin okulda verecekleri derslerin programlarıyla belirlenmektedir. Öğretim programları, devletin kendi ihtiyaç duyduğu insan tipine uygun yurttaşların oluşturulmasında, öğretmenler eliyle uygulanan, eğitimdeki devlet elini ve denetimini sağlamaktadır.

İşte, tam bu noktada ideoloji karşımıza çıkmaktadır. Devlet, hem mevcut ihtiyaçlarını hem de gelecekle olan bağı ve dolayısıyla ulaşmak istediği hayali, ideolojiyle sağlamaktadır. (Althusser, 2015, s. 286)

İdeoloji kavramının dört başı mamur, derli toplu bir anlamı bulunmamaktadır. Bunun nedeni, ideolojinin birbirleriyle ilişkilendirilemez kullanım alanlarının konusu olmasından ve barındırdığı dinamik yapıdan kaynaklanmaktadır. (Rehmann, 2020, s. 25) Bu kullanım alanlarını Eagleton on altı başlıkta toplamıştır. Felsefi, toplumsal, dinsel, dilsel ve siyasal olarak toplanan bu başlıkların kimi pozitif anlam taşıırken, kimi ideolojiye negatif ve pejoratif anlamlar yüklemektedir. (Eagleton, 1996, s. 17-18) Benzer şekilde, Heywood ise ideolojiyi on başlıkta toplamıştır. (Heywood, 2013, s. 23) Biz, ideolojiyi konumuz dahilinde bir devlet iktidarının gücünü meşrulaştırmaya yarayan fikirler kümesi olarak ele alacağız.

İdeoloji, devletin tek taraflı güç olarak kurulu bulunduğu durumun meşrulaştırıcısıdır. Başka bir deyişle, devlet varlığını onu oluşturan insanlar olarak yurttaşlara kabul ettirmelidir. Bunun için de bu kabulü zor kullanarak ya da onları kendi amacı doğrultusunda yönlendirerek gerçekleştirir. (Rehmann, 2020, s. 26) Nitekim, Althusser’e göre devletin bu kabulü gerçekleştirmek için kullandığı iki argüman vardır. Baskı araçları ve ideolojik aygıtlar. Baskı

araçları, hapishane, polis, ordu, mahkeme gibi cebir kullanma gücüne sahip kurumlardır. Devletin tek taraflı bir güç konumunu sağlayan bu araçlar, devletin koyduğu kuralları, işleyişini ve yurttaşlarının devlete olan bağlılığını bir rıza karşılığı değil, zor kullanarak elinde tutmasını sağlar. İdeolojik aygıtlar olarak karşımıza çıkan eğitim kurumları, dini kurumlar, aile gibi kurumlar ise devlet kurallarını, devletin işleyişini, ve devlete olan bağlılığı bir rızaya dönüştürme mekanizmalarıdır. (Althusser, 2002)

Bir ideolojik aygıt olarak okul, devlet gücüne boyun eğecek olan toplumun bireylerini tek tek yaratma kurumudur. Bireysel olarak devlet gücünü içselleştirmiş olan yurttaşlar, okulda bir topluluk halinde aynı duygu ve düşüncelerle eğitilmektedir. Bu da aynı görüşte olan bir toplum oluşturmak isteyen devletin rıza görmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, eğitim ya da özelde okul eğitimi bir ideoloji yayma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, gücü, baskı araçlarıyla, elinde bulunduran devlet, ideolojik aygıtlarla bu gücü, toplumun her bir ferdine toplumsal olarak hissettirmekte ve bu durum da bu gücü görünmeden kabul ettirmektedir. (Dursun, 2012, s. 221)

Ülkemizde, Osmanlı klasik dönemi boyunca, ideoloji yayma kurumu olarak bir okuldan, dolayısıyla da eğitimin bir ideolojik aygıt olarak görüldüğü bir durumdan söz etmek mümkün değildir. (Gündüz, 2008, s. 171) Bu durum sadece ülkemiz için değil, bir kavram olarak ideolojiyi üreten batı uygarlığı için de geçerlidir. Modern eğitim, Rönesans (Mardin, 2018, s. 165), 18. yüzyıl aydınlanma çağı, Fransız devrimi ve sanayi inkılabının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, antik çağlar ve ortaçağ boyunca ilksel anlamda bir eğitim mevcuttur ve bu da tek tek kişilerin eğitimidir. Erkekler savaşçı, kadınlar savaşçıların devlet himayesine alınmasına kadar geçen süreçte onlara annelik edecek şekilde, bir nevi, informal eğitim almaktadır. Toplulukların birbirleriyle savaşması üzerine kurulu olan modern öncesi dönemler süresince, ihtiyaç duyulan insan, liderine sadakatle bağlı, topraklarını koruyan ve daha fazla toprak elde etme arzusundaki insanlardır. Dolayısıyla, yetiştirilen erkekler sadık birer savaşçı, kadınlar ise savaşçı yetiştiren, o savaşçıları devlet ellerinden alana kadar onları büyüten birer anne olmalıdır. Bir aktarım söz konusu olsa dahi bu, savaşçılık ve annelik olacaktır. Yani, tek bir görevi olan, toplum tarafından o göreve hazırlandığı bilinen insanların, aldıkları eğitim sonunda, farklı bir düşünceye erişmesi beklenmemektedir. (Çam, 2016, s. 636-638)

Zaten, devlet gücünü ya doğa üstü varlıklardan almakta ya da yönetenlere doğaüstü güçler atfedilmektedir. Bu da yönetenin meşruiyetini kendi üzerinde barındırdığı ve koşulsuz bir bağlılıkla toplum tarafından kabul gördüğü bir düzeni oluşturmaktadır. (Jenkins, 1993, s. 11) Öyleyse, esasen, yukarıdaki bölümden de anlaşılacağı üzere eğitim ve ideoloji ilişkisinden bahsedebilmek için uzmanlaşma ve iş bölümünün yaygınlaşması, her yurttaşın, onu yönetenlerle eşit haklara sahip olduğu bir siyasal sistemin oluşması ve yönetilenin yöneten olabileceği bir toplumsal zeminin oluşması gerekmektedir. Yani esasen, modernizm ideolojisinin toplumsal tabana yayılması ve bu ideolojiyi yaymak için de bir kurum olarak eğitimden faydalanılması fikri gelişmelidir. Ancak bu şekilde, devlet eşit yurttaşlara rağmen ve onlarla birlikte kendi varlık, birlik ve sürekliliğini sağlayacaktır. Çünkü, devleti yönetenler devlet gücünü kullanarak bir hegemonya oluşturacak ve bu hegemon güç yönetilen sınıfı baskı altında tutarak rıza ve onaya zorlayacaktır. (Black, 1989, s. 114) Gücün temelinde yatan ise

bilgidir, bilgiyi yayma görevi ise eğitime ve eğitimin formal olarak verildiği okula verilmiştir. (Foucault, 1980, s.131 Akt: Çetin, 2001, s. 208)

Buraya kadar baktığımızda konumuz dahilinde her ne kadar ideolojiyi eğitim yoluyla uygulamak De Tracy'den bu yana bir genel kabul durumu oluştursa da egemen sınıfın ya da devletin siyasi fikirlerinin meşrulaştırıcısı olarak ideolojiyi tanımlamaları bakımından iki isim öne çıkmaktadır. Hegemonya kavramıyla ideolojiyi açıklayan Antonio Gramsci ve onun görüşlerini geliştirmekle birlikte devletin ideolojik aygıtları kavramsallaştırmasıyla Louis Althusser, (Eagleton, 1996, s. 32) ideolojinin konumuz dahilinde açıklanması için iki düşünürün görüşlerinden öncelikli olarak faydalanacağız. Bununla birlikte, çalışmamız ideolojiden bir kopuşu dillendiren söylem kuramlarını göz ardı edecektir.

Hegemonya, ideoloji ve bunların devlet iktidarıyla ilişkisini sorgulayan siyasal zeminin oluşması modern devlet ile mümkün olabilmiştir. Öyleyse, modern bir kavram olarak ideolojinin ve modern devlet eğitimi ile ilişkisinin anlaşılabilmesi için modernizm/modernite ve ideoloji arasındaki bağlantının anlaşılması elzemdir. Öyleyse, şu sorulara cevap bulunmalıdır:

- İdeolojiye neden ihtiyaç duyuldu, ideoloji nasıl ortaya çıktı?
- İdeoloji devletin varlığının ve siyasi iktidarın uygulamalarının meşrulaştırıcısı rolüne nasıl kavuştu?
- Modern eğitim siyasi iktidarın kararlarının meşrulaştırıcısı rolünü nasıl elde etti?
- Eğitim bu kararları meşrulaştırmak için hangi “ideolojik” unsurlardan faydalanmaktadır?

Bu soruların cevapları için modern eğitimin bireyleri toplumsallaştırma ve aynı duygu ve düşünceleri içselleştirmiş topluluklar oluşturma süreci ve ideolojinin tarihsel gelişimi incelenmeli sonrasında eğitimin üç ideolojik unsuru olarak öğretmen, öğretim programları ve örtük programın ideoloji yayma ve meşrulaştırma işlevi tartışılmalıdır.

2. TARİHSEL BİR PERSPEKTİFTE İDEOLOJİ NEDİR?

İdeoloji kavramının kullanılmaya başlanması hakkında çeşitli görüşler olsa da yaygın olarak 17. Yyda Fransız düşünür Destutt de Tracy tarafından bilgilerin bilimi olarak ortaya atıldığı görüşünde birleşilmektedir. (Rehmann, 2020, s. 22-23; Eagleton, 1996, s. 17-18)Nedir bilgilerin bilimi?

Bilginin bir egemen sınıfın hakimiyetinden kurtarılarak özgürleşmesi ihtiyacı, rönesans ve reform hareketlerini doğurmuştur. İki yapıyla başlayan süreç aydınlanma çağı ile zirveye ulaşmıştır. İşte, bu süreçte bilginin kaynağı din görevlilerinden alınarak, olması gereken yere, yani, bilim insanlarına bırakılmıştır. İdeoloji de bu aktarımın sağlanmasına meşruiyet kazandırmayı amaçlayan olgudur. Bu bilgiyi açığa çıkarmak bilim insanının görevi olmakla birlikte dini bir onaya ihtiyacı yoktur; yani, insan aklı her türlü bilgiyi üretebilir. İşte, Tracy insan aklı tarafından üretilen tüm düşüncelerin kökenin belirlenebilmesi için ideolojiden faydalanılabileceğini savunmuştur. İdeoloji, aydınlanma düşüncesini meşrulaştırmak ve aynı zamanda bu düşünceye ulaşacak insanları da oluşturmanın aracısı olarak kurgulanmıştır. (Örs, 2009, s. 5-6)

Modern çağın başlangıcında bilginin sınırlanmasına gösterilen tepki başat rol oynamış ve dini kurumların bu sınırlamayı oluşturmalarına karşı geliştirilen bu tepki rönesans ve reform hareketlerinin başlamasında önemli olmuştur. Dolayısıyla, modern çağı oluşturan unsurlar, bu çağın düşüncesinin kökenini araştırarak olan ideolojinin oluşmasını da sağlamıştır. (Mardin, 2018, s. 14) Öyle ki, ortaçağ boyunca fizikötesi bir kaynağa atfedilen bilginin aslında insan yaşantısıyla oluştuğu, denenebilir ve yanlışlanabilir olanın kabul görmesinin sağlanması amaç edinilmiştir. Zaten, Tracy de J. Locke'un deneye dayanan amprist felsefesinin ona yol gösterdiğini açıklamıştır. (Tracy, 1798, s.289 Akt: Topakkaya, 2007, s. 166)

Nitekim, dönemin yaygın kanısı olan doğa bilimlerinde doğruya ulaşma metotlarının, sosyal bilimlerde de uygulanabileceği düşüncesi tıpkı diğer sosyal bilim dallarında olduğu gibi ideolojide de karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ideoloji tüm bilimleri kendi içinde toplayan bir üst bilimdir ve tüm bilimlerin uygulayıcısı olarak konumlandırılmıştır. İşte bu sebeple Tracy, ideolojiye eğitimin de içinde bulunduğu tüm bilimleri kullanarak toplumu şekillendirme görevini atfetmiştir. (Rehmann, 2020, s. 9) Bu durum özellikle eğitimle mümkün olabilmiştir. Zaten Tracy de toplumsal değişmeyi oluşturmanın eğitimle mümkün olacağını savunmuştur. Bu durum eğitimin içsel işlevinde de karşımıza çıktığı üzere, bireydeki topluma uygun olmayan davranış kalıplarının değiştirilmesi ve istendik yönde yeniden üretilmesiyle mümkün olmaktadır. Eğitimin bir diğer işlevi olan dışsallık ise değişen bireylerin, topluluk haline gelmesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla esasen, eğitim hem bireysel hem de kolektif biçimde istendik değişikliği oluşturmanın aracı olarak ideolojik bir işlev görür. Bu da bilgiyi elinde bulduranın yani muktedir olanın, diğer tüm sınıf ve tabakalarda etkisini kendi isteği dahilinde etkili kılabilmesiyle mümkün olur. Fakat, bu ilişkide bilgiyi edinen taraf olan alt sınıf ve tabakalar bu bilince sahip değildir. Alt sınıflar aldıkları eğitimin sonunda kendilerine verilen diplomalarla bu bilgiyi haiz kabul edilir. Fakat, burada bilgiye sahip olan egemen sınıfların kendi elindeki bilginin ne kadarını paylaştığını alt sınıfın üyeleri bilmemekte ayrıca egemen sınıf paylaştığı bilgi ile alt sınıf üzerinde bir yanlış bilinç oluşturarak kendi kararlarına alt sınıftan gelecek rıza ve onayı hedefleyebilmektedir. (McLellan, 2005, s. 3)

Aydınlanma çağı, bilgiye ulaşma yollarının, bilginin kaynağının ve sahip olunan bilgiyi yayma koşullarının değiştiği bir dönemi ifade eder. (Örs, s. 2) Bilgiyi uhrevi bir kaynaktan alıp insan aklına atfeden bu dönemin başlaması ve ardından Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesiyle bilgi, toplumsal ve siyasal bir güç haline gelmiştir. Nitekim, toplumu oluşturan tek tek bireylerdir ve bireyler sahip olacakları haklarla (doğal haklar) dünyaya gelirler. (Tezcan, 2005, s. 68) Öncesinde, tanrısal bir gerçekliğin üstünde bir konumlanmaya sahip değilken, bireyin aydınlanmayla birlikte sahip olduğu haklar, toplumsal yaşamın yeniden şekillendiği, sorgulandığı bir dönemi başlatmıştır. Yeniden şekillenen toplumsal yaşam, aklın öncülüğünde yeni bir siyasal parametrenin gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır. Bu siyasal zemin Fransız İhtilaliyle birlikte görünürlük kazanmıştır. (Topakkaya, 2007, s. 166) Tracy de Fransız İhtilali'nden sonra Napolyon iktidarında konvansiyon idaresinde ideologlar olarak anılan grubun üyesidir. Yani, onun bilgiyi üretmesini siyasal olarak güvenceye alan Napolyon iktidarı olmuştur. (Laclau, 1998) Ancak, Napolyon'un otoriter iktidarını yürütmek ve devamlılığını sağlamak için kilise ile yaklaşması, bilgiyi yönlendirme konusunda farklı bir yere gelmesini sağlamıştır. Daha önce ideologları destekleyen Napolyon, sonraki dönemde onların kendi düşüncelerinin iyi ve doğru olduğu dışında bir şeye inanmadıklarını ve kendi iyileriyle birlikte

bir toplumsal zemin oluşturmak istediklerini savunmuştur. (McLellan, 2005, s. 18) Ona göre ideologların ürettikleri bilgiler toplumsal yaşamdan ve gerçeklikten uzaktır ve hatta ütöpiktir. Kendi düşünceleriyle toplumu yönlendirmek ve siyasal otoriteyi sarsacak ve yıkmaya çalışacak bilgiler dışında bilgi üretmemektedirler. Siyasal iktidarın otoriteyle sağlanabileceğini düşünen Napolyon için onların yaptıkları safsatadan ibarettir. Dolayısıyla, ideoloji bilginin kökenini sorgulayan bir bilgi bilimi olmaktan çıkmıştır. Ve yanlışı da iyi gösteren bir olumsuzluğun içindedir. Bugün dahi ideoloji sözcüğünün insan zihninde yaptığı olumsuz çağrışım, Napolyon'un atfettiği anlamla doğmuştur. Napolyon'un ideolojiye yüklediği olumsuz anlam, siyasal bir zeminde gerçekleşmiştir. O, devleti yönetebilmek ve iktidarını sürdürebilmek için 16. Yüzyıldan bu yana toplumsal ve siyasal bir mücadele içinde bulunan kilise ve ruhban sınıfıyla anlaşmaya varmayı benimsemiştir. (Mardin, 2018; Eagleton, 1996) Zaten devlet anlatılarında da olduğu gibi insanların bir arada yaşamak zorunda olduğu gerçeğinden hareketle, bu bir aradalığı kendi yararına organize eden bir güç olarak karşımıza çıkan devlet de modern çağ ile birlikte değişime uğramıştır. Nitekim, antik çağdan itibaren batı uygarlığının ilgi alanına giren devlet, elbette ki, modern devlet niteliği taşııyordu. Bir olguya modern anlamını verebilmek için ilk önce o olgudan tanrısal gücü alıp, bireyler arasına yerleştirmek gerekmektedir. Modern devlet, kuralların koyucusu ve denetleyicisidir. Modern çağ ile birlikte insanların daha doğuşundan edindikleri hakların koruyucusu, toplumsal ilişkiler ağının düzenleyicisi olarak devlet, modern öncesi devlet gibi sadakat ve itaat değil rıza esasına göre kurallar silsilesi uygulayacaktır. İdeoloji ise, bu kuralların bütünü anlamında bir devlete bağlılık ve rızayı sağlayacak ve devlet mekanizmasını meşrulaştıracaktır. Öyleyse, ideolojilerin kuşku götürmez bir şekilde en etkin kullanıcısı olan devletin ideolojik bir güç olması kaçınılmazdır. Bunu da meşru iktidarını kullanarak gerçekleştirecektir. (Apple, 2006, s. 75-76)

Napolyon'un ardından ideolojiye onunla aynı doğrultuda bakan K. Marx da ideolojiye "yanlış bilinç" ve "camera obscura" metaforuyla olumsuz bir anlam atfetmişlerdir. Yanlış bilinç kavramı her ne kadar F. Engels'e ait olsa da ideolojiyi bir mistifikasyon olarak açıklarken, Marx da bu tanımlamanın izinden yararlanmışır. Marx'ın ideoloji tanımı esasen onun, Hegel'in devlet teorisine karşı geliştirdiği ve aynı zamanda din eleştirisinden ideoloji eleştirisine aktardığı bir durumdur. Zira, Marx ilk ideologların din görevlileri olduğunu düşünmüştür (Rehmann, s. 39-40) Ayrıca, Hegel'e göre, siyasal yapı halkı oluşturmaktadır. Marx ise buna karşı çıkmakta ve tıpkı din eleştirisinde olduğu gibi dinin insanları oluşturmadığı, insanların dini oluşturduğu düşüncesinden hareketle bu eleştiriye getirmektedir. Marx'a göre insanların içinde buldukları dünyayı anlamaya çalışmaları o dünyanın şartları tarafından değiştirilmektedir. Yani bilinç yaşamın koşullarını değil, yaşamın koşulları bilinci belirlemektedir. (Marx & Engels, 1999, s. 46) Bu da insanların aslında gördükleri şeyi olduğundan farklı anlamalarını sağlamaktadır. İşte, ideoloji bu yanlış anlamayı sağlayan sahte dünyada gizlidir. Yani, her düşünce ideolojik değildir, bu sahte dünyayı oluşturan, o dünyadan gizlenen düşünceler ideolojiktir. (McLellan, 1999, s. 27) Dolayısıyla, daha önce kabul görmeyen bir yanlış düşüncenin meşruiyetini sağlayarak kabul görmesi ideoloji ile mümkün olmaktadır. Ve bu durumdaki düşünce de ideolojik bir kalıp halini alır. (Geuss, 2002, s. 106) Marx'ın ideolojiye yüklediği bir diğer olumsuz anlam egemen sınıfın ideolojisidir. İktidarı elinde bulduran sınıf egemen sınıftır ve egemen sınıf, toplumsal zemindeki düşünsel üretim araçlarını da elinde bulundurur. Bu durumda ekonomik ve siyasal olarak bu sınıfa tabi iken

toplumsal olarak da egemen sınıfa tabi olurlar. Bunun sebebi, egemen sınıfın tüm toplumsal süreç ve araçları elinde bulundurmasındandır. Böylece, egemen sınıf diğer sınıflar üzerindeki gücünü meşrulaştırmış olacaktır. (Marx & Engels, s. 75) Bunu da bilgi ile mümkün kılacaktır. Çünkü, iktidarı elinde bulunduran sınıf, bilgiye sahip olacaktır, dolayısıyla bu bilgiyi kendi yararına çarpıtmak da onun inisiyatifinde olan bir durum görünümü olacaktır. Bunu da eğitim yoluyla yapacak olan egemen sınıf, ideolojik bir kalıp halini alacak olan çarpıtılmış bilgiyi eğitim yoluyla topluma ve hatta geleceğe aktarabilecektir. (Topakkaya, s. 168-169)

Egemen sınıfın ideolojisi ile gerçekleşen ideoloji eleştirisi ve yeni bir ideoloji oluşturma arasındaki ikilik Lenin'in ideolojisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Lenin ile birlikte, ideolojiye yeniden olumlu bir anlam kazandırmanın anahtarını oluşturmuştur. (Mardin, 2018, s. 21) Nitekim, Marx'ta baş aşağı bilinç olarak formüle edilen ideoloji Lenin ile maddi olanın üstünde bir nesnel gerçeklik algısı oluşturmak için kullanılabilir bir unsur olmuştur. Bu gerçeklik "*ideolojik önderler*" tarafından halkın topyekûn bilinçlendirilmesi yoluyla açığa çıkabilecektir. Bu bilinç sağlandığında artık herkes kendi iç deneyimlerini kullanarak "*nesnel gerçekliğe*" ulaşabilecektir. (McLellan, 2005, s. 22-23) Böylece dışarıdan bilinçlenmenin yerini içgörü alacaktır. Başka bir deyişle sınıf bilincine ulaşmış olan halk, tüm dogmaların karşısına sınıf ideolojisini koyacak ve proletarya devrimi gerçekleşmiş olacaktır. Bu bilinci oluşturmak da eğitimle mümkün olacaktır. De Tracy'nin aydınlanmayı eğitim yoluyla yayma görevi atfettiği ideoloji, Lenin ile yine eğitilmiş bireylerin elinde, bu kez, sosyalist devrimi gerçekleştirmek ve yaymak için kullanılacaktır. Bunu yapabilmek için proletarya hegemonik bir güç unsuru haline gelecektir. Esasen, bu burjuva ideolojisi yerine, proletaryanın ideolojisini egemen hale getirmek için kullanılacak tek yol olarak karşımıza çıkmaktadır. (Rehmann, 2020)

Nitekim, ideolojiyi araştıran ve bunu yaparken Lenin'den etkilenen bir Marksist olarak Antonio Gramsci, hegemonya kavramını daha belirgin hale getirmiştir. Tartışmayı yeniden bir ideoloji eleştirisi haline getiren Gramsci, bu eleştiriye olumlu bir anlam atfetmiştir. İdeoloji tartışmasına, kavramı De Tracy'nin kullandığı "*düşünce bilimi*"ne geri dönerek başlamıştır. Bu geri dönüşte her olgunun felsefi olduğu tezinin etkisi görülmüştür. Bu durum Gramsci'nin tarihselciliğinden kaynaklanmaktadır. Ona kadar geçen süreçte, Marx'ın görüşleri ekonomiden ayrılmazken, Gramsci ve ardılları, Marx'ın görüşlerine "*kültür*" ögesini eklemiş ve Marksist düşünceyi salt ekonomizmin indirgemeciliğinden koparmıştır. Kültür ve ekonomi ikiliğinin oluşturduğu bu çatışma Marksizmin temel fraksiyonlarını oluşturmaktadır. Gramsci, ideolojiyi kültürel bir rızayı oluşturan hegemonya kavramıyla açıklamıştır. Eğitimin başat faktörlerinden olan kültürlenmeyi göz önünde bulundurduğumuzda, kültürel bir kurum olan eğitimin ideolojinin oluşturmak istediği rıza mekanizması için önemi yadsınamaz derecede açık hale gelecektir. Bu hegemonyayı oluşturan güç Gramsci'ye göre devlettir. Devlet, okul eğitimi yoluyla kültürel bir yeniden üretim oluşturmakta ve bu yeniden üretim de devletin almış olduğu kararların meşrulaştırıcısı konumuna gelmektedir. Meşrulaştırılan bu karar, eğitimin çıktısı olan bireyin karara rıza göstermesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, devlet itaati değil rızayı esas alarak bir hegemonik güç haline gelmektedir. (Lombardi, 2000)

Bir hegemonik - ideolojik güç olarak devlet, kararlarına yükselecek bir itirazın oluşmasını baskı araçları eliyle en aza indirilmesini sağlayacak, yine kendi elinde bulundurduğu "*ideolojik araçlarla*" da bunları yayarak meşruiyetini sağlayıp, tek tek bireylerin oluşturduğu yığınların rızasını alacaktır. Devletin İdeolojik Araçları kavramsallaştırmasıyla Louis Althusser, bu

konuda Gramsci'den hegemonya kavramını almakla birlikte, Lenin ve Gramsci'yle yüksüz-pozitif bir anlama yeniden ulaşan ideoloji kavramını eleştirmiş ve negatif yönlü ideoloji eleştirisine yeniden dönmüştür. Bununla birlikte, kültürel bir hegemonya işlevini kabul etmekle birlikte, Marx'ın ekonomizmini yeniden gündeme taşımış ve ekonomiyi tüm toplumsal süreçlerin başat faktörü olarak ele alarak toplumsal ve siyasal ilişkilerin altyapısını ekonomik ilişkilerin oluşturduğunu ileri sürmüştür. Üst yapısal faktörler ise toplumsal ilişkilerin geri kalan nüvelerinden mürekkep olarak ele alınmıştır. Tıpkı Gramsci'de olduğu gibi Althusser'de de dini kurumlar, aile ve eğitim ideolojik araçlar olarak göze çarpmakta ve bunlar, toplumsal rızayı oluşturarak, devletin kararlarının meşrulaştırıcısı rolünü yerine getirmektedir. (Mardin, 2018; Laclau, 1998)

3. MODERN DEVLET EĞİTİMİNİN İDEOLOJİK UNSURLARI

Eğitim, eğitim alan bireyin davranışlarında uygulayıcılar eliyle belirli bir amaç doğrultusunda istenen yönde değişiklik oluşturma sürecidir. (Ertürk, 1972, s. 9-10) Eğitim uygulaması bakımından formal ve informal eğitim olmak üzere ikiye ayrılır. İnfomal eğitim geleneksel olarak uygulanmış, belirli bir plan ve programa dayanmayan tek tek kişilerin gündelik hayatın akışı içerisinde edindikleri bilgilenme süreci olarak karşımıza çıkarken; formal eğitim ise bireyde ulaşılması hedeflenen davranışlara erişmek için belirli bir plan ve program dahilinde uygulanan süreci ifade etmektedir. Belirli bir plan ve program dahilinde uygulanan bu eğitim ise öğrencilerin belirli yaş gruplarına tasnif edilmesi suretiyle ve Türkiye özelinde Milli Eğitimin temel amaçlarına uygun bireyler yetiştirmeyi amaçlayan okul eğitimi olarak örgün eğitim ve bu eğitimden herhangi bir şekilde mahrum kalan ancak yine de devletin kontrolü altında kişilerin ilgi ve ihtiyaç duydukları yöndeki okul dışı eğitim süreci olarak yaygın eğitim şeklinde iki başlıkta incelenmektedir. (Arslan, 2009, s. 17-18)

Modern devlet, itaate dayalı bir toplumsal düzen yerine devleti yönetenlerin kararlarının halk tarafından kabul edilip rıza gördüğü ve böylece bu kararların toplumsal zeminde meşrulaştığı bir siyasal düzlem üzerine kuruludur. Bu durum, modern formal eğitim aracılığıyla resmi tarihin, toplumsal ilişkilerin ve ekonomik süreçlerin topluma ve gelecek kuşaklara aktarılmasını beraberinde getirir. (İnal, 1996, s. 19)

Makro ölçekte seçilen, hazırlanan eğitim – öğretim programları devletin ideolojik kararlarını içerirken, ders kitaplarıyla birlikte bu kararların sunumuna hazırlık yapılmakta mikro ölçekte ise okulun örtük programı ve hem öğretim programlarının hem de örtük programın uygulayıcısı olarak öğretmen, ideolojiyi yayma unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim sürecinin çıktısı olan öğrenci ise bu unsurların son halkası olarak göze çarpmaktadır. Bu bölümde öğretim programları, örtük program ve öğretmen olmak üzere üç unsurun ideolojiyle ilişkisi araştırılacaktır.

3.1. İdeolojiyi Yayan Bir Unsur Olarak Öğretmen

Lenin, ideolojiyi yaymak için ideolojik önderlere ihtiyaç duyulacağını ve bu önderlerin, eğitimsiz topluluklarda sınıf bilinci oluşturarak ideolojinin ve dolayısıyla devrimin meşruiyetini, kalıcılığını ve sürekliliğini sağlayacağı tezini ileri sürmüştür.

Öğretmenler, idealize edilmiş bir sistemde, ders verdiği sınıf içerisinde eğitimsel bir lider olma özelliğine sahip kişilerdir. Dolayısıyla öğretmen, bu boyutuyla, hem mesleki, hem de toplumsal bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da öğretmenlere mesleki bir görev yüklemenin yanı sıra, içinde bulunduğu toplumu değiştirme, dönüştürme görevi vermektedir. Bu görevi yerine getirirken öğretmenden, toplumun farklı kesimlerinden öğrencileri aynı amaç doğrultusunda harekete geçirmeyi başarması beklenmektedir. (Giroux, 2005, s. 21) Bunu yapacak olan öğretmenler, eğitim vermekle görevli oldukları okullarda eğitim almış, devletin kurduğu ve denetlediği yükseköğrenim kurumlarında mesleki teorik bilgiye ulaşmış ve Türkiye özelinde, devlet memuru ya da devlet memuru olma yeterliğine sahip kişiler olmaları bakımından siyasi bir hak olarak öğretmenlik mesleğini yürüten kişiler olarak görev yapmaktadır. Yani, öğrenci olarak içinde bulunduğu ideolojik temeli, daha küçük yaşlardan itibaren, özümsemiş, “makbul vatanadaş” olarak eğitim kademelerini devlet kontrolünde ilerlemiş olan öğretmen, yine devlet tarafından, kendi yetiştiği ideolojik sahanın içinde üretici bir konuma getirilmiştir. (McLaren, 2011, s. 22)

Ancak, bu durum öğretmeni ideolojinin eğitim yoluyla yayılma konusunda hem etkisizleştirmektedir, hem de egemen sınıfın istediği yönde eğitim verilmesi konusunda öğretmenlerin varlığı ideolojinin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. (Sadker & Sadker, 2000, s. 5) Devlet tarafından oluşturulmuş eğitim öğretim programının uygulayıcısı olmak dışında toplumsal önderlik görevi devletin oluşturduğu çerçevenin içinde kaybolmaktadır.

İster devletin resmi ideolojisi, ister egemen ideoloji içerisindeki denetleme unsurları tarafından sürekli kontrol altında tutulan öğretmenin, sınıfında vereceği eğitim yine bu ideoloji altında hazırlanan, ders kitapları, okulda ideolojinin yeniden üretimini sağlama görevini yürüten okul yönetimi ve bu ideolojinin “makbul vatanadaşları” tarafından sürekli denetlenmekte, yani örtük program ideolojinin ihtiyaç duyduğu rıza unsurunu henüz öğretim programlarının oluşturduğu çerçeveye gerek kalmaksızın meşruiyet zeminine taşımaktadır. (Lombardi, s. 43)

Burada öğretmen hem etken, hem de edilgen bir rol oynamaktadır. Bir ideoloji taşıyıcısı olarak etken rol üstlenen öğretmen, esasen okul içerisinde, bir otorite olarak görünüm kazanmakta ve onun kararlarına uyulmadığı takdirde, öğrencinin başarısız sayılacağı düşüncesi öğrenciye aktarılmaktadır. Aslında, bu düşünce, çocuğun erken çocukluk döneminde, ideolojik eğitimden geçmiş bir annenin çocuğuna parktaki kaydırığa, kayılan bölüm değil de basamaktan çıkması gerektiğini, uygun davranışın bu olduğunu ve bunun ispatı için de diğer çocukların tutumlarını göstermesi; bunu yaptığı takdirde, park görevlisinin ona kızacağı, parkta oynayan diğer çocukların onunla oyun alanlarını paylaşmak istemeyeceklerini söylemesi; çocuğu, bir ideolojik aygıt olan ailenin kararlarıyla, yine toplumsal bir aygıt olan okulda, farklı bir yol denemek isteyecek olan çocuğun, öğretmenin kararlarına rıza göstermesi gerektiği düşüncesinin de erken yaşlarda oluşmasına temel hazırlamaktadır. (Illich, 1988)

Erken yaşlarda, toplumsal bir denetim altında kaldığını düşünmek, çocuğun ideolojik kararlara rıza göstermesinin zeminini hazırlayacak ve okulda da toplumsal bir alanda, arkadaşlarının önünde küçük düşürülmek istemeyecek olan çocuk, başarılı olmak, arkadaş edinebilmek ve ailesi tarafından takdir edilmek için öğretmenin kararlarına rıza gösterecektir. Nitekim, Tezcan (2005, s. 45) bu süreçte öğrencinin içinde oluşan başarısızlık duygusuna vurgu yapmakta ve bu başarısızlığın ideolojinin kararlarının meşrulaşmasındaki rolüne atıfta bulunarak, başarısız olan

alt sınıfların, başarılı görünen egemen sınıfların kararlarını uygulayarak bu kararları meşrulaştırdığını savunmaktadır. Bu durum esasen ideolojinin her olguyu somut olarak değerlendirmesinden kaynaklanmakta ve bu somut olgular bireylerin tekil olarak ele alınarak bir topluluk haline getirilecek öznel olmalarını sağlamasının birinci koşulunu oluşturmaktadır. (Üşür, 1997, s. 47-49)

İşte öğretmen, sınıf içerisinde bunu başarılı olan üst sınıfların daha spesifik bir anlatımla, sosyo-ekonomik olarak yukarı tabakada bulunan ailelerin çocuklarının hazır bulunuşluklarına uygun olarak hazırlanan ders kitaplarını rehber edinerek uygulamaktadır.

Ders kitapları, öğrenim kademesine ve sınıfına ait müfredata yani eğitim-öğretim programına uygun şekilde hazırlanmaktadır. Bu sebeple, önce eğitim öğretim programlarının değerlendirilmesinin uygun olacağı kanısındayız.

3.2. Öğretim Programları ve İdeoloji

Öğretmen, devlet adına eğitim öğretim faaliyetlerini yerine getirmektedir. Bu görevi devletin hazırlamış olduğu -Türkiye özelinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından- her öğretim kademesinde ve bu kademelerin her sınıfı seviyesinde öğrenim gören öğrencilerin yaş gruplarına, öğrenme özelliklerine göre hazırlanmış olan öğretim programlarına uygun şekilde yerine getirmektedir.

Öğretim programı, bir kademe ve sınıf içerisinde uygulanacak eğitim öğretim faaliyetlerinin ana çerçevesini oluşturmaktadır. Nitekim, dersler ve derslere ait işlenecek konular, programda gösterilir, bu konuların işlenmesinde sınıf içerisinde öğretmene yardımcı olacak öğrenme – öğretme teknikleri belirlenir.

Devlet kendi resmi ideolojisinin meşrulaşmasına ve alacağı kararlara rızayı engelleyecek bilgileri müfredat dışında tutarak, kendi kararlarının meşruiyetini sağlayacak bilgiyi kapsam dahilinde tutar. Böylece, yerel ya da bireysel farklılıklar devleti yönetenler tarafından oluşturulmuş bir “makbul vatandaş” potasında eritilir. (Apple, s. 43)

Dolayısıyla bir kolektif kimlik oluşturma sürecinin ilk adımı olarak, çocuğun aldığı aile eğitimi ve toplumsal eğitimin ardından, kendi akranlarıyla birlikte aldığı formal eğitim yoluyla o kimliği içselleştirir ve böylece ideoloji kendi devamlılığını ve sürekliliğini sağlar. (Örs, s. 3-4; Üşür, s. 37)

Bunların yanında, öğretmenlerin ve ailenin siyasal ideolojilerinden bağımsızlaştırmak hem de toplumsal değişim ve özellikle de küreselleşmenin oluşturduğu etkinin devleti yönetenlerin oluşturma gayretinde oldukları insan tipini değiştirmemesi için de eğitim öğretim süreçleri yine devlet tarafından değerlendirilmekte ve denetlenmektedir.

Bir süreç olarak sınıf eğitiminin yanında, bir toplumsallaşma aracı olarak okul sadece ders eğitimiyle değil, yaparak yaşayarak öğrenme yoluyla da öğrenciler ve okulun bulunduğu yöredeki yetişkinler üzerinde de kültürün aktarımı, şartların oluşturduğu değişimin topluma entegrasyonu ve bunun yanında devleti yönetenlerin aldıkları konjonktürel kararları yaymak gibi etkileri oluşturur. Bu durum ise, eğitim öğretim programlarından bağımsız, yazılı olmayan

ancak okul nüfusu ve çevresinde bulunan insan topluluklarının karşılıklı onayıyla okulda bulunan örtük programla gerçekleşir.

3.3. Örtük Programın İdeolojinin Meşrulaştırılmasındaki Rolü

Örtük program, okulun içinde bulunduğu çevresel etkiyle (McLaren, s. 233) , devleti yönetenlerin kararlarının uyum sağlamasını ve eğitim öğretim programlarında eksik bırakılan çevresel farklılıkları, devletin resmi ideolojisini yaymak için bir çeşitlilik olarak görerek kararlara karşı rıza ve onayı sağlayan unsurlardan biridir. Nitekim, Bourdieu'ya göre eğitim kurumları bu çeşitliliği egemen sınıfın ideolojisini yaymak için daha da belirginleştirir. (Bourdieu, 2006a, s. 36-37)

Öğrenciler bu programa sessiz bir kabulle uyum sağlarlar. Esasen örtük program, makro düzeyde oluşturulmuş eğitim öğretim programlarındaki bilgiyi daha küçük parçalar halinde, öğrencilerin uygulayarak içselleştirmeleri ve böylece, öğretim programıyla verilmek istenenden daha etkili şekilde egemen sınıfın bilgisinin yayılmasını sağlamaktadır. (Aronowitz & Giroux, 1985, s. 75)

Bu mekanizma sosyal etkinlikler, ders dışı zamanlardaki toplam okul nüfusunun birbirleriyle etkileşimi, okulda kullanılan semboller yoluyla, kültürel ve ideolojik bir yeniden üretim sağladığı gibi, öğretmenlerin de bu etkileşimin içerisinde bulunmasıyla birlikte öğrencinin, müfredatta yer alan bilgiyi içselleştirmekte eksik kaldığı yönleri tamamlayarak, bilginin istendik şekilde yayılmasına hizmet eder. (Lavoie, 2006)

John Dewey'in okulsuz bilgi aktarımının mümkün olmadığına işaret etmesiyle birlikte, okulda eğitim programlarıyla verilen bilginin teorik olduğu da hatırlanacak olursa, öğrencinin bu bilgiyi hayata uyarlaması için gereken ortamı sağlayan, öğretmen, eğitim programlarına uygun yürütmek zorunda kaldığı eğitim sürecini, örtük programın gereklerine göre de düzenleyerek, verdiği bilginin öğrenci tarafından uygulanmasına da rehberlik etmekle görevli kılınmıştır. Bu durum, esasen örtük programın örtüsünü kaldırarak, onu açık bir şekilde tamamlayıcı eğitim programı haline getirmektedir. Bu durumda, devlet eliyle hazırlanmış olan eğitim öğretim programlarının ideoloji yayma işlevinin üstü kapatılmış ve bu aleniyet örtük programa bırakılmış olur. Bunun Türkiye özelinde en net örneği ise okul panolarında ve belirli gün ve haftalarda okulda düzenlenen sosyal etkinliklerde ve okul – aile işbirliği kapsamında düzenlenen tamamlayıcı derslerde karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Eğitim, istendik davranış değişikliği oluşturma sürecidir. Okul eğitimi ise devlet eliyle bu davranışların devletin resmi ideolojisi yönünde değiştirilmesini ve devletin ihtiyaç duyduğu insan tipini yetiştirme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, eğitimin gelenekle gelecek arasında bağ kuran bir kurum olmasını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, geçmişten gelen bilgi, günün şartlarıyla birlikte harmanlanarak gelecek kuşaklara aktarılmaktadır.

Devleti yönetenler aldıkları kararları ideoloji yoluyla meşrulaştırır ve bu ideolojinin yayılmasını da ideolojik aygıtlarla sağlar. Eğitim, bu ideolojik aygıtların başında gelmektedir. Devlet eliyle hazırlanan müfredattaki bilgi, devlet tarafından, uzmanlık eğitimi verilmiş öğretmenler eliyle, okulun örtük programının tamamlayıcılığında öğrencilere sunulur. Eğitim sürecinin sonunda devletin resmi ideolojisi ya da egemen sınıfın ideolojisini içselleştirmiş olmanın simgesi olarak diploma alan öğrenciler, devletin istediği yönde yetiştirilmiş ve devleti yönetenlerin kararlarına rıza gösteren bireyler olarak eğitimlerini tamamlamış olur.

Bu süreç, kültürel bir hegemonya kurulmasıyla birlikte karar vericilerin kararlarının meşrulaştırılması bakımından sürekli ve uç uca eklenerek devam etmektedir. Böylece, egemen ideoloji varlığını ve devamlılığını sağlamaktadır. Dolayısıyla, eğitim karar vericilerin kararlarına rıza gösteren bir toplum oluşturulması ve böylece kararların meşruiyetinin sağlanması bakımından ideolojinin yayıldığı bir kurum olarak görülmektedir.

Formal eğitim, öğretmen, müfredat ve örtük programın uygulanmasıyla egemen sınıfın ideolojisini yaymakta ve ona rıza gösteren öğrencileri eğitim sürecinin çıktıları olarak hazırlamaktadır.

KAYNAKÇA

Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (5. b.). (Y. Alp, & M. Özışık, Çev.) İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Apple, M. W. (2006). *Eğitim ve İktidar*. (E. Bulut, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Aronowitz, S., & Giroux, H. (1985). *Education Under Siege*. London: Routledge & Kegan Paul.

Arslan, M. (2009). Eğitimle İlgili Temel Kavramlar. M. Arslan, Z. N. Ersözlü, İ. Aydoğan, M. İskender, M. A. Helvacı, M. Turhan, & M. Arslan (Dü.) içinde, *Eğitim Bilimine Giriş* (s. 12-25). Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Black, C. E. (1989). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*. (F. M. Gümüş, Çev.) Ankara: Verso Yayınları.

Bourdieu, P. (2006a). *Pratik nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. (H. U. Tanrıöver, Çev.) İstanbul: Hil Yayınları.

Çam, F. B. (2016, Haziran). Eğitim Sisteminin Ortaya Çıkışı ve Antik Yunan Eğitim Anlayışının Temelleri. *Bartın Üniveritesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), s. 629-643.

Çetin, H. (2001). Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), s. 201-211.

Çoban, S. (2014). Sınav ve İktidar. *HUMANİTAS*(4), s. 47-60.

Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelkentepe Yayınları.

Giroux, H. A. (2005). *Border Crossings: Cultural Workers and the Politics of Education*. London: Routledge.

Guttek, G. L. (2011). *Eğitim Felsefesi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. (N. Kale, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.

Gündüz, M. (2008). OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN TEMEL DİNAMİĞİ EĞİTİM ve PARADOKSAL SONUÇLAR. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 4(16-17), s. 165-186.

Heywood, A. (2013). *Siyasî İdeolojiler*. (A. K. Bayram, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.

Illich, I. (1988). *Şenlikli Toplum*. (A. Kot, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İnal, K. (1996). *Eğitimde İdeolojik Boyut*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

İnal, K. (2008). *Eğitim ve İdeoloji*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

- Jenkins, I.** (1993). *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*. (H. Malay, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve sanat Yayınları.
- Kaplan, İ.** (2013). *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi: Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi* (7. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laclau, E.** (1998). *İdeoloji ve Politika*. (H. Sarıca, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Lavoie, R.** (2006). *It's So Much Work to Be Your Friend: Helping the Child with Learning Disabilities Find Social Success*. New York: Atria Publishing Group.
- Lombardi, F.** (2000). *Antonio Gramsci'nin Marksist Pedagojisi*. (S. Özbudun, & B. Ekmen, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Mardin, Ş.** (2018). *İdeoloji* (18. b.). İstanbul: İletişim yayınları.
- McLaren, P.** (2011). *Okullarda Yaşam Eleştirel Pedagojiye Giriş*. (H. Arslan, & M. Y. Eryaman, Çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- McLellan, D.** (2005). *İdeoloji*. (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Örs, B. H.** (2009). Potmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü. *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(40), s. 1-12.
- Özden, Y.** (2002). *Eğitimde Dönüşüm & Eğitimde Yeni Değerler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Rehmann, J.** (2020). *İdeoloji Kuramları Yabancılaşmanın ve Boyun Eğmenin Güçleri* (2. Baskı b.). (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Sadker, M. P., & Sadker, D. M.** (2000). *Teachers, Schools, Society*. Boston: MyGrow Hill.
- Sönmez, V.** (2005). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tezcan, M.** (2005). *Sosyolojik Kuramlarda Eğitim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Topakkaya, A.** (2007). İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), s. 163-180.
- Üşür, S.** (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.